

IRAK ULUSAL MÜZESİNDEKİ İSLAM DÖNEMİ MİHRABLARI

Gülcan ÖZBEK¹ - Ömer Avni YUNUS²

Cite this article as:

Özbek, G., Yunus, Ö.A. (2020). Irak Ulusal Müzesindeki İslam Dönemi Mihrablari. UNIMUSEUM, 3 (2), 57-67.

ABSTRACT

Iraq is among our countries that have a special place in world history with its cultural background. The fact that its history goes back a long time and that there are concrete identities that show this makes the country a more special place. In this Egyptian National Museum, the Islamic Period Mihrabs are discussed. Mihrabs are an important part of Islamic religious structures. Besides their functional features, they reflect the ornamental style of the period they belong to. The Mihrabs in the Iraqi National Museum cover the period between the 8th and 13th centuries. The Iraqi National Museum consisted of a small room in the barracks in 1923. On the next page, a larger building was built or moved on Memûn Street in Baghdad. In 1966, the museum was moved to the east of Baghdad as a more modern building, and it was named Iraqi National Museum. The works of all civilizations in Iraq are available in the museum. The museum is almost like the representative of Iraq development. The museum houses the works of Sumerian, Akkadian, Babylon, Assyrian, Arabs before Islam and Islamic period starting from the Stone Age. Sequence, information about the historical background, information about the Islamic Period altars in the Iraqi National Museum and were told. It is seen that herbal ornaments, ornamental decoration, figural decoration and writing will also take place on the mihrabs in the study. In this context, the result was concluded with experimentation with photographs.

Keywords: Iraq, Islamic Art, Mihrab, Museum

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Müzecilik

GİRİŞ

Irak, coğrafi olarak stratejik bir konumuna sahiptir. Türkiye'nin güneyinde bir Ortadoğu ülkesi olan Irak, Arap Körfezi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kuzeyinde Türkiye, doğusunda İran, güneydoğusunda Basra Körfezi ve Kuveyt, güneyinde Suudi Arabistan, batısında Ürdün ve Suriye ile sınır komşusu olup, 29-50 derece boylam ve 22-37 derece enlem paralelleri arasında yer almaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bir geçit kabul edilmektedir. (Şerif, 1997, s. 82). Ülke toprakları, yüzey şekilleri ve iklim bakımından birbirinden hayli farklı özellikler gösteren şu dört bölgeye ayrılır: Kuzey ve kuzeydoğudaki dağlık alan, dağların eteklerinde uzanan tepelik el-Cezire bölgesi, batıda Fırat vadisinden Suudi Arabistan ve Ürdün sınırına kadar uzanan çöller, Fırat ve Dicle arasında kalan yerlerle bu iki nehrin birleşmesinden meydana gelen Şattılarap'ın oluşturduğu delta ve bataklıkları içeren alüvyonlarla kaplı alan. Irak toprağı petrol zengindir ve ekonomisi büyük ölçüde petrole dayanmaktadır (Janabi, 2003: 174-347) ; (Harita. 1).

Yapılan araştırmalar sonucunda dünyanın en eski yerleşim yerinin Maveraünnehir, Irak'ın bulunduğu Mezopotamya Bölgesinin ise dünyanın ilk önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Abdullah, 2008, s. 24).

Irak H.13/ M.635 yılında Hz. Ömer döneminde İslam devletinin topraklarına katılmıştır. Hz. Ali şehit edildikten sonra Kûfeliler, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ı halife seçerler. Muaviye de Şam'da halifeliğini ilan eder. Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemeyen Hz. Hasan, Muaviye ile anlaşarak halifelikten çekilir (Yiğit, 1995, s. 87). Horasan'da Türk asıllı Ebu Müslim adlı bir komutanın başlattığı bu ayaklanma, Irak ve İran'a yayılmıştır. Emevilere karşı oluşturulan muhalefetin öncülüğünü Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundan gelenler yapmaktaydı. Bu ayaklanmalar, Ebu'l Abbas Abdullah'ın Kûfe 'de Ebu Müslim tarafından halife ilan edilmesiyle son bulmuştur. Mısır'a kaçan son Emevi halifesi II. Mervan öldürülmüştür. Böylece Emevi Devleti sona ermiştir (750). "Abbasiler'in

Harita 1: Irak Haritası

(<https://tr.depositphotos.com> (Erişim Tarihi: 2/11/2019)).

Yurdu” olarak bilinen Abbasi Devleti 750 yılında kurulmuştur. İlk Abbasi halifesi Ebu'l Abbas Abdullah, Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyundandır (Yiğit, 1988, s. 31). Moğolların komutanı Hülagu tarafından Abbasi devletine son verilmesi üzerine Irak, İlhanlı devletinin hâkimiyetine geçmiştir. Hülagu'nun ölümünden sonra tahta Abakan geçmiştir. Abakan'ın emri ile Irak bölgesinin idari sorumluluğu Alâeddin Ata Ali'ye verilmiştir. Bahadır Hanın ölümü ile birlikte Irak'taki hâkimiyetleri de sona ermiştir. Daha sonra İmâdüddin Zengî'nin H.521/ M.1127 yılında Musul valiliğine tayin edilmesiyle kurulan Musul Atabegliği, onun el-Cezîre ve Suriye'yi birleştirme mücadelesi sonunda geniş sınırlara ulaşılmıştır (Bezer, 2013, s. 268-272); (Harin, 2014, s. 255-256). Emeviler döneminde başlayan İslam sanatı oluşum ve gelişim süreci Abbasiler döneminde müslümanlara has, özgün, yeni bir sanat anlayışı oluşturmuştur. İslam medeniyeti en parlak devrini, altın çağını bu dönemde yaşadığı söylenebilir. Abbasilerin, hilafeti Suriye'den Irak topraklarına taşıması, iktisadi, siyasi ve sanatsal bakımdan büyük değişikliklere zemin hazırlamıştır. Bu dönemde mihrablarda büyük gelişme olmuş, bunların gerek planlarına gerekse cephe düzenlerine yeni unsurlar eklenmiştir. Asıl değişiklik ise, mihrabların basit bir hücre olmaktan çıkıp; çerçeve, hücre, kavsara, köşelik kitabelik ve sütun gibi elemanlara yer verilmesiyle olmuştur. Bu anlamda mihrabların önemi konumuz olan Irak Ulusal Müzesindeki İslam Dönemi Mihrablarının önemini arttırmakta ve bu mihrabların müzede sergilenmesi müzecilik kapsamında ele alınması ile ayrıca önem arz etmektedir.

Geçmiş ile gelecek arasında köprü olan müzeler, evrenselleşmenin, kültürler arası diyalogun bilimsel mekanıdır. İnsanların birikimlerini geleceğe taşıdığımız müzeler, geçmişin tecrübelerini ve övücünü paylaşım sosyal, bilimsel gelişmeleri de beslemektedir (Erbay, 1984-2009, s. 1).

Çalışmamız kapsamında olan mihrab; cami, mescit ve namazgâhlarda, kible yönünü gösteren ve imamın cemat önünde durarak namaz kıldırmasına mahsus olan yer (Eker, 1994, s.124). Mihrab, kible olarak tanımlanan Mekke'yi, dolayısıyla da namaz sırasında dönülecek yönü işaret eden bir hücre olarak İslamiyetin ilk yıllarından itibaren dini mimaride yer almaya başlamıştır (Bakirer, 2000, s. 1-2). Kelime kökü olarak çatışmak, savaşmak anlamındaki “harp” kelimesi ile de ilişkilidir. Bu anlamı ilk kez Medine'deki Emeviye Camiinde görülen iç bükey mihrabtan yola çıkarak aramak doğru

olur. Bu camide mihrab peygamberin evinde namazı yönetir ya da vaaz verirken durduğu yeri onurlandırmak görevini üstlenmiştir. Bu yorum, mihrabın bezenmesine bir açıklama getirmekten başka, Müslümanlara tanrısal lütfun yolunu açan bir kapı görünümü gibi gizemli bir yan-anlam taşıdığını öne sürmek (Graber, 1988) olanağını doğurur (Erzincan, 2005). Bütün bu ve buna benzer işaretlerle mihrab, camii mimarisinin en önemli, en gözde yeridir. Bu nedenledir ki camilerde, en kaliteli malzeme burada kullanılmış, en göz alıcı süsleme ve yazılar buraya uygulanmıştır. Mihrabın menşei konusundaki görüşlerden biri Hristiyan kiliselerindeki apsid (apsis)lerden etkilendiği yönündedir. Aslında mihrabla kilise apsisleri arasında ilk zamanlarda mimari bir benzerlik kurulabilir. Ancak, kullanım ve fonksiyon açısından aralarında herhangi bir bağ mevcut değildir (Top, 1997, s. 7-8).

Mihrabların İslam mimarisinde görülmeye başlaması, Emevi Dönemine kadar uzanmaktadır. Başlangıçta yarım daire planlı bir niş şeklinde gerçekleştirilen mihrab, zamanla elemanları zenginleşmiş bir unsur haline dönüşmüştür. İslam devletleri göz önünde bulundurularak Emevi, Abbasi, Fatimi, Karahanlı, Selçuklu (Büyük Selçuklu Atabekler, Zengiler, Anadolu Selçuklu) ve Anadolu Beylikler Devri mihrablarının tarihi gelişimi izlenmiştir. Şüphesiz bunlar dışında, çeşitli İslam coğrafyalarında değişik devletler teşekkül etmiş ve bunlar mimaride kendilerine özgü bir yapılanma içerisine girmişlerdir. Ayrıca bahsi geçen devletlerin her biri farklı coğrafyalarda egemen olmuşlardır. Bu noktadan mihrablar, malzeme, cephe düzeni, plan ve süsleme bakımından üzerinde buldukları coğrafyanın etkisini taşımaktadırlar. Emeviler, Suriye, Ürdün ve kısmen Magrib'de: Irak, Suriye ve Türkiye; Anadolu Beylikleri de Türkiye'de zengin ve mimari sanat eserleri bırakmışlardır.

Tarih boyunca şekil, form, malzeme ve süsleme yönünden çok değişik mihrab uygulamaları görülmüştür. Irak Ulusal Müzesinde yer alan mihrab örneklerinin tespitinin yapılması, envanterlerinin çıkarılması amacımızın başında gelmektedir. Yapacağımız çalışma ile Irak Ulusal Müzesinde yer alan mihrab örneklerinin İslami Dönem sanatı içerisindeki yerleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın bir diğer amacı ise mihrabların; plan, malzeme ve süsleme özelliklerinin tespit edilmesidir. Bu çalışmanın önemi, daha önce müze kapsamında neredeyse hiç değinilmemiş olan Irak Ulusal Müzesinde yer alan mihrab örneklerinin etraflıca araştırılıp gün

yüzüne çıkartılmasıdır. Ayrıca çalışmamızın bir diğer önemi ise, gün geçtikçe orijinal özelliklerini kaybeden mihrabların bütün yönleriyle ele alınarak belgelenmesidir.

1. Irak Ulusal Müzesi

Irak Ulusal Müzesi 1923 'te kışla içinde küçük bir odadan oluşmaktaydı. Daha sonraki yıllarda Bağdat'taki Memûn Caddesinde daha geniş bir bina inşa edilerek oraya taşınmış olup, Irak Müzesi adını almıştır. 1966 yılında ise Bağdat'ın doğusuna daha modern bir bina inşa edilerek müze bu binaya taşınmış, adı da Irak Ulusal Müzesi olmuştur. Müzede Irak'taki tüm medeniyetlerin eserleri mevcuttur. Müze adeta Irak kültürünün temsilcisi konumundadır. Müzede, taş devrinden başlayarak sırasıyla Sümer, Akad, Babil, Asur, Arapların İslam'dan önce ve İslami dönem eserlerini barındırmaktadır.

Irak Ulusal Müzesi'nin kuruluş amacı, ilk günden bu yana Irak kültürünü ve tarihi eserleri korumaktır. Müzenin bir özeliği de Irak'taki tüm tarihi eserleri barındırmasıdır. Ayrıca zorunlu olarak, Irakın diğer şehirlerinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan Irak'taki tüm tarihi eserlerin Irak Ulusal Müzesine getirilmesidir (Abit, 2019,s. 31). Müzede neredeyse Irak'taki tüm medeniyetlerin eserleri mevcuttur. Müze adeta Irak kültürünün temsilcisi konumundadır. Müzede, taş devrinden başlayarak sırasıyla Sümer, Akad, Babil, Asur, Arapların İslam'dan önce ve İslami Dönem eserlerini barındırmaktadır (Farsız, 1959, s. 17) . Müze 14 salondan oluşmakta olup, müzede 10.0000 eser kayıtlıdır (Figür. 1) . İkinci katta bulunan 1,2 Nolu salon Taş Devri, Çermo Devri, Seven Devri, Jemdet Nasır Devri, Hasuna Devri, Samarra Devri, Tunç Devri, Halef Devri, Aridu Devri, Hacı Muhammed Devri, Abit Devri ve Verkā Devri eserlerini barındırmaktadır (Figür. 2). 3-4 Nolu salonlarda, Sümer ve hanedanların eserleri, 5 Nolu salonda, Akad ve Babillerin eserleri, 6 Nolu salonda, Asurların eserleri (Figür. 3-4-5), 7 Nolu salonda, Kâşî ve üçüncü Babillerin eserleri, 8 Nolu salonda, bir kısım Kâşî ve yeni Asurların eserleri (Figür. 6-7). 9 Nolu salonda, Nemrut şehrinde bulunan Asurlarının eserleri, 10 Nolu salonda, Kildanların eserleri, 11 Nolu salonda, Parsiler ve Hazari şehrinin eserleri, 12 Nolu salon, Sasani eserleri (Figür. 8-9), 13-14 nolu salonlarda ise, çeşitli İslami Dönem eserleri yer almaktadır (Figür. 10) .

Figür 1: Irak Ulusal Müzesi Avlu
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 2: Irak Ulusal Müzesi, Birinci ve İkinci Salon
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 3: Irak Ulusal Müzesi,
Üçüncü ve Dördüncü Salon

Figür 4: Irak Ulusal Müzesi Beşinci
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 7: Irak Ulusal Müzesi, Sekizinci Salon
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 5: Irak Ulusal Müzesi, Altıncı Salon

Figür 8: Irak Ulusal Müzesi, On Birinci Salon
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 6: Irak Ulusal Müzesi, Yedinci Salon
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 9: Irak Ulusal Müzesi, On İkinci Salon
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Figür 10: Irak Ulusal Müzesi, On Üçüncü ve On Dördüncü Salon (Ömer Avni Yunus, 2018)

Irak Ulusal Müzesi'nde Yer Alan Mihrablar

Haseki Camii Mihrabı

Figür : 11
Tarihi : VIII.yy
Yeri : Irak Ulusal Müzesi On Birinci Kabin
Malzeme: Mermer

Tanıtım:

Abbasi Dönemi (750-1258)'ne ait ilk mihrab, günümüzde Bağdat Müzesinde bulunan ve Bağdat Halife Mansur Cami'ne ait (744) ait olduğu sanılan El-Haseki Camii mihrabıdır. En eski örneği, Bağdat'taki Hasekî Camii'nin VIII. yüzyıldan kalan ve yekpâre bir mermere oyulmuş mihrabı köşelerindeki burmalı sütunlarla hareketlenen yarım daire planlı nişi, dilimli kavsarası ve kemerinin yanında bitkisel temalı bezemeleriyle süslemeli ilk mihrab olarak dikkati çeker. Bazı araştırmacılar mihrabın Ebu Cafer El-Mansur zamanında Halep'ten getirildiği ve Bağdat'taki Halife Camisi'ne yerleştirildiği ve ardından Haseki Camisi'ne nakledildiğini düşünmektedirler. Abbasiler döneminde hilafet merkezinin Bağdat'a taşınması, İslam sanatında doğu etkilerin artmasına ve büyük değişikliklere neden olmuştur. Özellikle dikdörtgen planlı hücreler ilk defa bu dönemde uygulanmıştır. Mihrab, 2.05 cm. yüksekliğinde ve 1.05 cm. genişliğinde olup, duvar içine yerleştirilen bir niş şeklinde olup köşelerindeki sütunlarla hareketlendirilen ve ilk örneklerine VIII. yüzyıldan itibaren rastlanan mihrablar grubunda yer almaktadır. Bu görünüşü ana hatlarıyla

günümüze kadar korunmuştur. Bu mihrab, köşelerden sütuncelerle sınırlandırılmış, yarım daire planlı hücre, dilimli kavsara, at nalı kemerle oluşturulmuştur. Köşelerdeki sütunceler burmalı yivli, silindirik gövdelidir. Kavsara, istiridye kabuğu biçiminde dilimlendirilmiştir. Kavsarayı kuşatan at nalı kemer sütunceler üzerine oturmaktadır. Süslemeleriyle de dikkat çeken mihrabın, cephe düzeni incelenebilen en erken mihrab olması, önemini arttırmaktadır (Top, 1997: 12). Mihrabın bulunduğu kısımda, zeminin yükseltilmesi ile elde edilen ve mihrab nişinin üzerine oturduğu kısım "oturtmalık" ya da "süpürgelik" gibi isimlerle anılmaktadır. Mihrabın anıtsallığının vurgulanması açısından önemli bir işleve sahip eleman olan oturtmalık, İslam ülkelerinden Emevi Dönemi'ne ait Bağdat El Haseki Camii'nde görülmektedir (Kaya, 2018: 118). Yakınoğu'daki İslâm öncesi süslemelerin gelişmesinin arabesk olmadan önceki son (aşaması) ve aynı zamanda (yanlardaki destek sütunları üzerinde yükselen) istiridye kabuğu şekli, üst üste bindirilmiş vazolar, yukarı doğu giden kompozisyonlar, yapraklar ve lancet yaprakları ve onların üzerine dökülen / kıvrılan asma yaprağı filizleri (tendrills) ile Sâmerâ'da (mihrab nişlerinde de) görülen süsleme / bezeme elemanlarına yakın fakat onlardan bir önceki aşamayı gösteriyor. Bu sebeple Haseki Camii'ndeki mihrab İslâm'ın Sâmerâ'dan önceki dönemine aittir." dediğini aktarmış (Creswell, 1989).

Figür 11: Haseki Camii Mihrabı (Ömer Avni Yunus, 2018)

Sincar Mihrabı

Figür : 12

Tarihi : Hicri 7. yüzyıl (Miladi 13. yüzyıl)

Yeri : Irak Ulusal Müzesi Kırk Sekizinci Kabin

Malzeme: Kireç Taşı

Tanıtım:

Atabekler döneminden literatüre “Sincar Mihrabı” olarak geçen mihrab bezemeleriyle dikkat çekmektedir. Günümüzde Bağdat’taki Irak Müzesi İslam Eserleri seksiyonunda sergilenen mihrab, Hicri 7. yüzyıl (Miladi 13. yüzyıl) tarihlendirilmektedir. Hallan taşı adıyla anılan Musul mermerinden yapılmıştır.

Figür 12: Sincar Cami Mihrabı (Ömer Avni Yunus, 2018)

Mihrab, 3.00 cm. genişliğinde olup, açık alanın genişliği 1.35 cm ve 80 cm derinliğindedir. Dikdörtgen çerçeveyi oluşturan bordür, dıştan iki içten tek kaval silmeyle sınırlandırılmış olup, kavsara hizasına kadar geniş, buradan itibaren daralarak devam etmektedir. Bordürün alt taraflarına birer pano yerleştirilmiştir. Diğer kısmında ise kavsara hizasına kadar ikişer, buradan itibaren tekli sıralanan üç dilimli kemer şeklinde, kaval silmelerle birbirlerine düğüm yaparak birleşmektedir. Pano şeklindeki bu nişçiklerin içlerine karşılıklı simetrik düzenleme gösteren insan figürleri ile palmet ve rumi motifleri işlenmiştir. Üst orta eksendeki panoda minyatür bir mihrab tasviri yer almaktadır. Bunun iki yanında karşılıklı ve birer atlamalı

palmet ve rumilerle insan figürleri sıralanmaktadır. İnsan figürleri, ayakta veya oturarak verilmiş, ellerinde balta kılıç, gürz, kadeh ve mendil bulunan asker tasvirlerinden oluşmaktadır. Mihrab, dikdörtgen planlı niş ve mukarnaslı bir kavsara da oluşmaktadır. Kaval silmeli, sivri kemerle kuşatılmış kavsara, beş sıra mukarnas ve üst kısmı istiridye yivli olarak dolgulanmıştır (Top, 1997: 20). Figürlü süslemleriyle hangi amaçla ve nerede bulunduğu tartışmaya açık olan ve Türk sanatında başka örneği bulunmayan mihrab, önemli bir kişi adına yapılmış mezar anıtına ait olduğu da söylenmektedir (Uluçam, 1993).

Musul Ulu Cami Mihrabı

Figür : 13

Tarihi : Hicri 6. yüzyıl (Miladi 12. yüzyıl)

Yeri : Irak Ulusal Müzesi

Kırk Dokuzuncu Kabin

Malzeme: Yığıma Taş

Tanıtım:

Musul Ulu Camii’ye ait mihrab, Bedreddin Lülü tarafından (1233-1252) konmuştur. Günümüzde Bağdat Müzesinde bulunmaktadır. Dikdörtgen görünümlü ve çift nişli mihrabın çerçevesi yanlarda dikey, üstte yatay sıralanan üç dilimli sathi nişçiklerle oluşturulmuştur. İçleri pano şeklinde süslemeli nişçikler, düğüm yaparak birleştiren kaval silmelerle meydana getirilmiştir. Çift nişten dıştaki silindirik gövdeli ve vazo (kandil) biçiminde başlık ve kaidelere sahip sütuncelerle sınırlandırılmış olup, dikdörtgen planlıdır. Zikzak yivli, sivri kemerle kuşatılmış, seyrek kubbe bir kavsarayla nihayetlenmektedir. Bunun içerisindeki ikinci niş, aynı şekilde sütuncelerle sınırlandırılmış beş kenarlı yarım sekizgen planlıdır. Bu da zikzak yivli sivri kemerle kuşatılmış yarım kubbe kavsarayla örtülmüştür. Mermerle gerçekleştirilmiş mihrab zengin süslemelidir. Bitkisel karakterli, simetrik rumi kompozisyonlarla oluşturulmuş bezeme, kavsaraları, köşelikleri, ikinci nişin yüzeylerini ve çerçevedeki sathi nişçiklerin içlerini doldurmaktadır (Top, 1997) (Uluçam, 1993: 177). Mihrab, 2.25 cm. genişliğinde, açık alanın genişliği 75 cm ve 95 cm derinliğindedir. Malzeme olarak yığıma taştan yapılmış derin oymalı, bitkisel ve geometrik motifli, mukarnaslı, son, derece ince işçilikli ve güzel bir mihrab olma özeliği taşımaktadır. Ayrıca kufi harflerle Ali-İmran süresinden 18. ve 19. ayetler yazılmıştır.

Figür 13: Musul Ulu Cami Mihrabı
(Ömer Avni Yunus, 2018)

Samarra İsimli Mihrab

Figür : 14
Tarihi : Hicri 3. yüzyıl (Miladi 9. yüzyıl)
Yeri : Irak Ulusal Müzesi On Sekizinci Kabin
Malzeme: Alçı

Figür 14: Samarra Mihrabı (Ömer Avni Yunus, 2018)

Tanıtım:

Abbasi Dönemi'ne ait, Samarra İsimli Mihrabı (8. y.y.) ahşap mihrabında bulunan kitabelik, erken tarihli örnek olarak bilinmektedir. En erken IX. yüzyıldan bazı mihrablarda bir iki veya daha çok sayıda kenar bordürleri mihrab nişinin etrafını dolaşarak dikdörtgen bir çerçeve meydana getirir. İlk olarak Samarra'da IX. yüzyıla ait

Bence Ali Camii Mihrabı

Figür : 15
Tarihi : (H.686 –M.1287)
Yeri : Irak Ulusal Müzesi Dördüncü Kabin
Malzeme: Mermer

Tanıtım:

Bence Ali Camii Mihrabı H.686 –M.1287 yıllarına tarihlendirilmektedir. Mihrab, 3.65 m. yüksekliğinde ve 3.90 m. genişliğindedir. Mermer malzemeden yapılmış, geometrik ve bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Sağ ve sol tarafında iki küçük mihrabiye bulunmaktadır. Orta iç kısmı ise kandil motifleriyle süslenmiştir. Ayrıca Maide süresinden 55. ve 56. ayetler, Ayetel kürsü, peygambere, Ali, Hasan, Hüseyin ve on iki İmama salavat yazıları yer almaktadır. Son derece ince işçilikli, güzel bir mihrab olma özelliği taşımaktadır.

Figür 15: Bence Ali Mihrabı (Ömer Avni Yunus, 2018)

Sonuç

Irak Ulusal Müzesindeki İslam Dönemi Mihrabları gerek tipolojileri gerekse de barındırdıkları süslemeler yönüyle önemli veriler barındırmaktadır. Mihrablar genel görüntüleri, tipolojileri, süsleme ve yazıları ile bölgedeki kültürel birikime ışık tutacak nitelikte bilgiler sunmaktadır. Irak Ulusal Müzesindeki mihrablar dönem olarak Erken İslam Dönemi (VIII.ve XIII.yy)'ne tarihlenmektedirler. Yöresel etkiler, ustaların ve bânilerin birikim ve istekleri, yapım gücü ve tipolojik unsurlar yapıların plan ve detaylarında etkili olabilmektedir. Bu farklılıkların yapı elemanları içinde etkisinin en açık göstergesi mihrablarda ortaya çıkmaktadır. İlk defa VIII. yüzyılda kible duvarında oyuk bir hücre olarak yer almaya başlayan mihrablar bu yüzyılda yapılan Emevi camilerinde yarım daire veya at nalı planlı bir niş olarak şekillenmektedir. Bu mihrabların çoğunun yalnız temellerinin mevcut oluşu diğer elemanların nasıl şekillendikleri konusuna açıklık getirmektedir.

VIII. yüzyıldan yalnız El-Haseki camii mihrabında yarım daire planlı nişin köşelerinde sütunceler bulunduğunu, kavsaranın istiridye kabuğu gibi dilimli olduğunu ve hücrenin dikdörtgen bir çerçeve içine alınmadığını izlemek mümkündür. Menşei El-Haseki Camii mihrabına dayanan; yarım daire planlı niş, dilimli kavsara ve dilimli kemerden oluşan mihrab şeması özellikle XI-XII. yüzyıllarda Mısır'da Fatimiler devrinde yapılan mihrablarda kullanılmıştır. Haseki Cami mihrabı süslemeleri; İstiridye kabuğu, doğan güneş, niş şeklindeki tezyinat Batı ve kuzey Afrika, Endülüs topraklarında kurulmuş Müslüman Türk ve diğer İslam devletlerinden 909-1171 tarihli Fatimiler döneminde cephe tezyinatında kullanılmıştır. Mezopotamya'ya has istiridye kabuğu dolgusu yerine Mısır'da mihrab kemeri ya düz bırakılır ya boyanırdı. Dar ve yükseltilmiş mihrab kemeri Fâtımîler zamanında devam etmiş, niş dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, dilimli kemer ve kavsara mihrabın en bâriz elemanı haline gelmiştir. Diğer taraftan yanları çifte sütunlu ve çift kademeli tarz daha sonraki bütün Kahire mihrablarına uygulanmıştır. Cüyûşî Camii'nin (478/1085) alçı mihrabı bu tipin bir örneğidir.

VIII. yüzyılda mihrablar yarım daire veya kare planlı bir niş ile kavsaradan ibaretken IX. yüzyılda köşelik, çerçeve, tepelik gibi elemanların eklenmesiyle taçkapılara benzemeye başlamıştır. Zamanla yarım daire şeklindeki örnekler yerini yandan deniz kabuğunu andıran yassı mihrablara bırakmıştır. XII ve XIII. yüzyıl Atabegler dönemi mihrablarında ise altı ve üstü vazo biçiminde burmalı küçük sütunlar, zikzaklı kemerler, zengin tezyinatlı

ve yivli şeritler ortaya çıkmıştır. Nitekim bu dönemde Seyfeddin Gazi tarafından yaptırılan onarımda Musul Ulu Camisine eklenen yekpâre mermerden mihrab dikdörtgen çerçevesi, iç içe iki nişten meydana gelmiş olup üzerinde inşa tarihi ve ustanın adı da yer almaktadır. Yine Atabegler devrine ait olup Bağdat Müzesinde sergilenen Sincar Mihrabı figürlü bezemeleriyle dikkati çeker. Mermerden dikdörtgen planlı bir niş ve mukarnaslı bir kavsaradan oluşan mihrabın bordüründe yer alan yüzeysel nişçiklerin içlerine simetrik insan figürleri işlenmiştir. Türk sanatında başka örneğine rastlanmayan bu mihrabın önemli bir kişi adına yapılmış mezar anıtına ait olduğu kabul edilmektedir. Hücre planlarının değişik şekillerde zuhur etmesi ve gelişmesi coğrafyaya göre değişmektedir. Bunlardan dikdörtgen planlı olanların menşei İran ve Irak; yarım daire planlı hücreler, Suriye ve Mısır; at nalı planlı hücreler Ürdün, Suriye ve Kuzey Afrika; çokgen planlılar ise, İran ve Anadolu'dur. Ayrıca bazı mihrabların da çift hücreli oldukları görülmektedir. Irak Ulusal Müzesinde yer alan Musul Ulu Cami Mihrabı da çift hücreli düzenlemeye sahiptir. Mihrablardaki çift niş veya hücrenin durumu ise, İran'daki Büyük Selçuklu mihrabları ile başlayıp, Anadolu Selçuklu ve Beylikler devrinde de gelişerek devam etmiştir. Mihrablarda dikdörtgen planlı hücreler ilk defa Abbasi döneminde görülmektedir. Irak'ta Cezakü'l-Hakani Sarayı, Ukhaydır Sarayı ve Samerra Ulu Cami ile Ebu Dülef Camii mihrablarında dikdörtgen planlı hücreye rastlanmaktadır. En erken IX. yüzyıldan bazı mihrablarda bir iki veya daha çok sayıda kenar bordürleri mihrab nişinin etrafını dolaşarak dikdörtgen bir çerçeve meydana getirir. 248 H/862 M. tarihli Kayravan Seydi Ukba camii mihrabında süslemenin kemer köşeliklerinde devam etmesiyle bir çerçeve meydana gelir, ancak burada çerçeveyi dolaşan bir bordür dizisi yoktur. İlk olarak Samarra'da IX. yüzyıla ait isimsiz mihrabda ve aynı yüzyıldan Kahire Tolunoğlu camii'nin esas mihrabında çerçeveyi meydana getiren bir bordür dizisi mevcuttur. Böylece mihrab kible duvarında bir niş girintisi olarak olarak kalmayıp bordürlerin meydana getirdiği çerçeve ile dış hatları sınırlanmıştır. Dikdörtgen çerçevesi mihrabların gelişmesinde Samarranın öncülük ettiği söylenebilir. Dolayısıyla hem dikdörtgen çerçevenin, hem de çift sütunceli mihrab nişinin Samarra mihrablarında şekillendiği ve daha sonra Tolunoğlu camii'nde kullanıldığı düşünülebilir. IX. yüzyılda şekillenen bu düzen bunu takip eden yüzyıllarda bütün İslam memleketlerinde ve Anadolu'da en çok rastlanan mihrab şemasını meydana getirmiştir. Anadolu dışında İran, Suriye, Irak ve Mısır'daki Selçuklu veya

öncesi mihrablarında daha çok kufi yazılar yer almaktadır. Bunun yanında celi sülüs yazılara da yer verilmiştir. Büyük Selçuklu döneminden Ribatı Şerif birinci ve ikinci avlu mihrabları, Kazvin Mescidi Haydariye mihrabı, Mısır'da Fatımi döneminden Kahire el-Cuyuşi Camii, el-Ezher Camii ve el-Afdal mihrabları ile Samarra İsimsiz mihrab bunlardan bazılarıdır. İslam mimarisi bezemeciliğinde; İslam sanatçısı, diğer süslemelerde olduğu gibi bitkisel motifler konusunda da doğada gördüğü örneklerle karşı ilgisiz kalmamıştır. Doğada gördüğü naturalist örnekler yerine, imaj yüklü kullanımları tercih etmiş ve realizm yerine stilizasyon, gül ve karanfil yerine rumi ve palmet gibi motifleri stilize ederek kullanmıştır (Baş, 2006:279). İncelediğimiz mihrablar arasında geometrik süslemeye fazla yer verilmediği söylenebilir. "Bence Ali Camii" mihrabı üst kısmında geomterik süslemeye yer verilmiştir. Genel olarak bitkisel süslemeler hakimdir. Şu halde VIII.-XIV. Yüzyıllar arasında değişik malzemedan yapılan mihrablarda geometrik süslemenin ender kullanılmasına karşılık, yazı ve bitkisel kompozisyonlar önemli yer tutmaktadır. Genel olarak kenar bordürleri, kemer ve bazen kavsara içinde ve alınlıkta yazı, diğer elemanlarda ise bitkisel kompozisyonların kullanılması ile mihrab yüzeyinde bir denge sağlanmış ve süsleme her zaman elemanların sınırlı sahaları içinde tutulmuştur.

Konumuzu oluşturan Irak Ulusal Müzesindeki mihrablar önemli bir bölümü, ayrıntılı bir şekilde, bu çalışma çerçevesinde tanıtılmıştır. Örneklerin çoğu ait oldukları dönemin özelliklerini taşımakta, bazı örneklerde ise yapılan onarımlar sonucu restorasyon yapıldıkları dönemlerin özelliklerini taşımaktadır. Irak bölgesinde yer alan mihrab formları genellikle birbirine benzemekte olup, alçı, mermer, kireç taşı, düzgün kesme tas, kaya, ahşap ve mermer malzeme ile yapılmışlardır. Bir kısmı ahşap malzeme ile kaplanmış, bir diğer kısmı da yağlıboya ile boyanmıştır. İncelediğimiz mihrablar 8. ve 13. yüzyılları kapsamaktadır. İncelediğimiz mihrablardan 2 adedi mermer, bir adedi kireç taşı, bir adedi alçı, malzeme kullanılarak yapılmıştır.

Mihrabları malzeme ve teknikleri dışında belirgin kılan husus, plan ve cephe düzeninde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda mihrabı meydana getiren elemanlarla biçimlenen bir oluşumdan söz etmek mümkündür. Çalışma kapsamında ele aldığımız mihrablar dikdörtgen görünümlü, kısmen de kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

İncelediğimiz mihrablarda tuğla kullanımı ve stuk süsleme tekniği Erken İslam Dönemi sanatının en belirgin iki özelliğidir. İslam mimarisinde yapıların iç mekanlarında,

mihrablarda ,duvar tavanlarında geometrik ve bitkisel süslemeler kullanılarak sonsuzluk hissi yaratılmak istenmiş, böylece tanrının her yerde ve mekansız olduğu algısı verilmiştir.

Kaynaklar

- Abdullah, R. (2008). Eski Çivi Yazı Gölgesinde Kuzey Irak Tarihi. Basılmamış Doktora Tezi, Süleymaniye: Süleymaniye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakırer, Ö. (2000). Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Basmacı. (2001). Kunnuz Methaf Iraki. Bağdat.
- BAŞ, G. (2006). Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisi'nde Süsleme. Basılmamış Doktora Van: Tezi, Y.Y.Ü, S.B.E, Sanat Tarihi A.B.D..
- Bozkurt, T. (2007). Osmanlı Selâtin Cami Mihrabları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE.
- Baker T. (1973). Irak Tarihine Giriş, Bağdat.
- Basmacı . (2001). Irak Müze Hazineleri, Bağdat.
- Canabi H. Ekonomi, Siyasi ve Tarihi Açısından Irak Coğrafyası.
- Cafer R. (2012). Asurların Kuzey Irak Hamlesi, Dohuk.
- Cedit M. (2009). Tarih, Medeniyet, İbadet, Ekonomi, Toplum ve Ordu, Beyrut.
- Cevat H. (2008). Selevkos Devleti, Bağdat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, Bağdat.
- Creswell, (1989). Keppel Archibald Cameron; A Short Account of Early Muslim Architecture, Scholar Press, Great Britain,.
- Erbay, F (1984-2009). Müze yönetimini Kurumsallaştırma Çabası, İstanbul: Mimarlık Vakfı Enstitüsü.
- Eker, A. (1994). Mihrab. Yeni Rehber Ansiklopedisi, Cilt 14. İstanbul: Türkiye Gazatesi Yayınları.
- Erzincan, T. (2005). Mihrab" Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: DİA.
- Graber, O. (1988). İslam Sanatının Oluşumu, İstanbul. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Gündüz T. (2008). Safeviler, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 35, İstanbul.
- Hani K. (2011). Sasani Devletin Siyasi Koşulları, Babil.
- Kaya M. (2018). Hatay Mihrabları, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Muhammed E. (1984). Eski Ortadoğu Tarihi, Beyrut.
- Nevab R. (2016). Ahamenişler, Bağdat.

- Semer S. (2016). Part Devleti, Vasit.
- T.Erzincan. (,2005). Mihrab. İstanbul: TDVİA.
- TOP, Mehmet; XIV-XV Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Mihrabları, (Y.Y.Ü. S.B.E., Arkeoloji ve Sanat Tarihi A.B.D., Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1997.
- _____; “XV. Yüzyıl Osmanlı Taş Mihrablarından Örnekler”, Arab Historical Review For Ottoman Studies, Sayı 19-20, Tunus, 1999, s.549-568.
- _____; “Diyarbakır’daki Osmanlı Devri Mihrabları”, Osmanlı’dan Cumhuriyete, Diyarbakır, 2008, s.501-26.
- Uluçam, A. (1993). I-II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri. Ss. 57-68.
- Yiğit H. (1988). Abbasîler, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul.
- Yiğit İ. (1995). Emeviler, İslâm Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul.